

INTELLEKTUAL RIVOJLANISHIDA NUQSONI BOLGAN BOLALARNI IJTIMOIYLASHUVIDA O‘ZBEK XALQ O‘YINLARINI AHAMYATI

Turan International University

Gumanitar fanlar va pedagogika kafedresi o`qituvchisi

Jumaboyev Nurillo Xayrullo o`g`li

<https://doi.org/10.5281/zenodo.12742239>

Annotatsiya: Rivojlanishda nuqsoni bo`lgan bolalami iloji boricha erta aniqlash, o`z vaqtida psixologik-pedagogik, korreksiyalash yordamini ko`rsatish, nogironlikning oldini olish, bolalar va o`smirlaming ijtimoiy moslashuvini amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tegishli tashkilotlar va defektologlaming vazifalari shundan iboratki, bolalar o`zlarining aqliy, bilim imkoniyatlariga va hissiy-idoraviy doiralarning xususiyatlariga mos sharoitda ta`lim olishlari, tarbiyalanishlariga imkoniyat yaratib berishlari lozim. Biz ushbu maqolamiz orqali Intellektual rivojlanishida nuqsoni bo`lgan bolalarni ijtimoiylashuvida o`zbek xalq o`yinlarini ahamiyati qay darajada ekanligi haqida suxbatlashamiz.

**Kalit so`zlar:** Psixika, faoliyat, shaxs, rivojlanish, intellekt, o`yin, sport, qoida, axloq, odob.

Annotation: Identifying a child with a developmental disability as early as possible, providing timely psychological-pedagogical and correctional assistance, preventing disability, and realizing social adaptation of children and adolescents are important. The tasks of relevant organizations and defectologists are that children should be given the opportunity to be educated and brought up in conditions suitable for their intellectual and cognitive capabilities and the characteristics of their emotional and administrative spheres. Through this article, we will talk about the importance of Uzbek folk games in the socialization of children with intellectual disabilities.

Key words: *Psyche, activity, personality, development, intellect, game, sport, rule, ethics, manners.*

L.S.Vigotskiyning ko‘rsatishicha oliy psixik funksiyalar tarixiy rivojlanish maxsuli bo‘lib murakkab tuzilishga ega. Ushbu xususiyat ijtimoiy xarakterga ega bo‘lib, u insondagi faqatgina oliy psixiy funksiyalamigina emas, balki elementar psixik jarayonlami, ya’ni fonematik eshituv, ovozlami eshituvlami va xokazolami o‘z ichiga oladi. Psixik faoliyatning murakkab shakllarini yuzaga kelishiga olib keladigan ijtimoiy tajribani tayyor mazmuni o‘zlashtirib olish jarayoni sifatida qarash mumkin emas. Bola tomonidan ijtimoiy tajribani o‘zlashtirish bilim, ko‘nikma, madaniy madaniy malakalarni egallab olishdangina iborat bo‘lmay, shuningdek o‘ziga bolaning shaxsi, ehtiyojlari, motivlarini shakllantirishni kiritadigan chuqur, murakkab jarayondir. Ijtimoiy tajribani egallash bolaning faol faoliyatida, ya’ni - predmetli, o‘quv, muloqot va o‘yin jarayonlarida amalga oshiriladi. Ilk rivojlanish davrilaridayoq bolalarni kattalar bilan o‘zaro muloqotga kirishishida oliy psixik funksiyalarining shakllanishi muhim o‘rin egallaydi. Psixik funksiyalarning rivojlanishi bir nechta bosqichlardan o‘tadi, va shundan keyingina ular murakkab psixik jarayonga aylanadi. Psixik faoliyatning barcha murakkab shakllari (ixtiyoriy diqqat, mantiqiy xotira, mavxum tafakkur va h.q.) bilvosita tuzilishga ega bo‘lib, unda nutq bosh rolda keladi. Predmet va xodisalar mavjud emas vaqtda ham ularni o‘mini so‘z egallaydi va har qanday psixologik jaiyoni kechishini ifodalab, uning tuzilishini bir qismi bo‘lib qoladi. Nutq oliy psixik funksiyalarning tuzilishi va amalga oshirishini yangi, yana ham yuqori darajaga ko‘taradi. Oliy psixik funksiyalarni shakllanishining muhim tomoni - simvolik (ramziy) ramziy faoliyatning tashkil topishi, so‘z belgilarni egallashdir. Dastawal belgi tashqi, yordamchi omil sifatida qatnashadi. L.S.Vigotskiy ta’qidlashicha, har bir psixik funktsiya o‘z rivojlanishida ikki bosqichni bosib o‘tadi: birinchi "intersixologik" bosqichda. funktsiya insonlar ortasida munosabat o‘rnatuvchi, ikkinchi bosqichda-ichki, intrapsixologik, jarayon sifatida namoyon bo‘ladi.[1]

Tarixiy ma’lumotlarning guvohlik berishicha, milliy sport turlarida o‘zbek xalqining xalq o‘yinlari yoshlarni jismoniy va tarbiyaviy hayotga tayyorlashga katta ta’sir ko‘rsatadi va xalqning turmushi, turmushi va madaniyati xususiyatlariga qarab turlicha bo‘ladi.[2]

Xalq o‘yini bolaga axloqiy-estetik me’yorlar majmuini, asosiy mehnat malakalarini yetkazadi, uni moddiy madaniyat va xalq og‘zaki ijodi bilan tanishtiradi.

Bugun esa O‘zbekistonda xalq o‘yinlari unutilgani yo‘q, hatto qayta tug‘ilishni boshdan kechirmoqda. Ulardan kurash, uloq-ko‘pkari kabi sport turlari alohida sport turi sifatida jahon darajasiga chiqqan.

O‘zbek milliy kurashi kurash jahondagi eng qadimiy jang san’ati turlaridan biri va balki O‘zbekistonda eng mashhur o‘yin-kulgi turidir. Birorta bayram yoki xalq sayli usiz o‘tmaydi. Kurash uchun maxsus maydon yoki sport zali talab etilmaydi. Ilgari ular shunchaki yerda jang qilishgan, ba’zida gilamlar yotqizilgan. Jang qoidalari sodda va demokratik. Kurash yoshlarga ham, keksalarga ham ochiq. Ko‘pincha bayramlarda siz kulrang soqolli oqsoqollarning jangga kirishayotganini ko‘rishingiz mumkin. Kurashda texnikaning murakkabligi va taktik harakatlar moslashuvchanligidan kuch va kuch chidamliligi ustunlik qiladi.

XIV asrda Amir Temur o‘z askarlarini jismoniy tarbiyalash va o‘zini himoya qilish uchun kurashdan foydalangan. Ma’lumki, Temur qo‘shini dunyoning yarmini egallab, mag‘lubiyatsiz qoldi. Asrlar o‘tdi va kurash hozirgi O‘zbekiston hududida yashovchi xalqlar orasida eng sevimli va e’tiborli an’analardan biriga aylandi. O‘zbeklar kurash genida, qonida, deydi. Bugungi kunda O‘zbekiston bo‘ylab ushbu sport turi bilan ikki milliondan ortiq kishi shug‘ullanadi.[3]

Xalq o'yinlarining o'ziga xos xususiyati shundaki, ular axloqiy asosga ega bo'lib, rivojlanayotgan shaxsni ijtimoiy uyg'unlashtirishga o'rgatadi. Xalq o'yinlari insonga shaxsiy yutuq emas, balki bolalar jamiyati hayotiga doimiy ravishda qo'shiladigan narsa ekanligini o'rgatadi.

Deyarli har bir o'yin yugurish, sakrash, otish, muvozanat mashqlari va boshqalarni o'z ichiga oladi. O'yinlar bolaning kuch, tezlik, chidamlilik kabi asosiy jismoniy fazilatlarini rivojlantiradi va turli harakat qobiliyatlarini yaxshilaydi.

O‘zbek xalq o‘yinlari uzoq tarixga ega bo‘lib, ular eng yaxshi milliy an‘ana va urf-odatlarini o‘ziga singdirib, avlodlardan avlodga o‘tib kelmoqda.

Bunday o‘yinlardan biri “Chillak” o‘yinidir. Bu juda qiziqarli va faol o'yin bo'lib, uchta darajadan iborat bo'lib, uni o'g'il bolalar ham, qizlar ham o'ynashi mumkin, siskin o'yini deb ataladi. Va shuningdek, yog'och ko'rshapalak va "siskin". Ko'rshapalak - uzunligi 100 sm gacha bo'lgan tayoq "Chiz" - diametri 2 sm va uzunligi 20 sm gacha o'tkir uchlari bilan. O'yin maydonining chetidan teshik qaziladi yoki tosh yoki g'isht qo'yiladi, shunda chekkaga "siskin" qo'yiladi. Teshikning chuqurligi odatda kichik bo'lib, siz siskinni ko'rshapalak bilan o'yin maydoniga tashlashingiz mumkin. Teshik atrofida aylana yoki to'rtburchak chizilgan (tomoni taxminan ko'rshapalaklar uzunligi). Belgilangan joy "tayanch", "shahar" yoki "kon" deb ataladi. Keyin o'yinchilar jamoalarga bo'lingan. O‘yinni birinchi bo‘lib boshlagan jamoa qur’a tashlash yo‘li bilan tanlanadi. O'yinni boshlagan jamoa bazaga, ikkinchi jamoa esa maydonga tushadi. Shundan so'ng, bazada turganlar o'zlari o'rtasida siskinni dalaga tashlash tartibini aniqlaydilar. Birinchi darajada, siskin truba bo'ylab yotadi. Birinchi o'yinchi ko'rshapalakni uning ostiga olib keladi va siskinni kuch bilan maydonga tashlaydi. Maydondagi o'yinchilar shunday taqsimlanadiki, iloji boricha maydon maydonini egallaydi va siskinning erga tushishiga yo'l qo'ymaydi. Agar maydon o'yinchilari siskinni ushlasa, jamoalar joylarini o'zgartiradilar. Maydon o'yinchilari bazada turishadi, siskinni tashqariga tashlash tartibini aniqlaydilar va o'yin davom etadi. Agar ikkala jamoaning barcha o'yinchilari siskinni maydonga tashlasalar va u hech qachon erga tushmasa va jamoalar teng miqdordagi o'rinlarni almashtirsa, o'yin keyingi bosqichga o'tadi. Agar siskin yiqilgan bo'lsa, maydon o'yinchisi uni tayanch tomon tepishi kerak va u to'xtagan joydan siskinni olib, yivga tashlab qo'ysa, o'yinchilar joylarni va o'yinni o'zgartiradilar davom etadi. Agar siz o'tkazib yuborsangiz, bazadagi

uloqtiruvchi o'yinchi ketma-ket keyingisiga o'zgaradi va o'yin davom etadi. Agar siskin tepish paytida tayanch va maydonni ajratib turuvchi chiziqni kesib o'tsa, siskinni maydonga tashlagan tayanch o'yinchisi ko'rshapalakni uning oldiga silkitib, yivni himoya qilish huquqiga ega. Birinchi o'yinchidan oxirgi o'yinchigacha o'yinchilar navbatma-navbat siskinni maydonga tashlagan jamoa ikkinchi darajaga o'tadi. Ikkinchi jamoa birinchi darajani tugatmaguncha o'ynaydi. Ya'ni, barcha o'yinchilar navbat bilan siskinni maydonga tashlamaguncha. Birinchi daraja, siskin truba bo'ylab yotsa, deyiladi (shisha). Ikkinchi daraja (to'p), uchinchisi esa eng qiyin (otish). Siskinni tashlash pozitsiyasi o'zgarishi mumkin va ko'proq darajalar bo'ladi. O'yin uchun uchta daraja allaqachon etarli bo'lsa-da. Ikkinchi darajada (to'p). Siskin bir tomoni dala tomon biroz chiqib turishi uchun yivga joylashtiriladi. Otish o'yinchisi ko'rshapalakning uchini siskin ostidagi yivga tushirishi va uni kuch bilan maydonga tashlashi kerak. Barcha darajalarda, agar siskin maydonga etib bormay, tayanch tomoniga tushib qolsa, maydon va tayanch o'yinchilari o'rinlarini almashtiradilar. Boshqa barcha qoidalar bir xil bo'lib qoladi. O'yin qoidalari barcha darajalarda bir xil bo'lib qoladi. Faqat siskinni tashlash qoidasi o'zgaradi. Bu 3-4 soat davom etishi mumkin.[4]

O‘zbek xalqining ochiq o‘yinlariga mansub bo‘lgan Chillak o‘yinini qisqacha tahlil qilsak, u yoshlarni sport bilan shug‘ullanish, sog‘lomlashtirish va tarbiyalash faoliyati sifatida katta ahamiyatga ega ekanligini aytishimiz mumkin.

Milliy o‘yinlar va o‘yin-kulgilar O‘zbekiston xalqlari madaniyatining ajralmas qismidir. Xalq o‘yinlarining madaniy ahamiyati shubhasizdir. Ular estetik inson faoliyatining barcha turlarini o'z zimmasiga oladi va pedagogikaning an'anaviy vositasidir. Qadim zamonlardan buyon o‘yinlarda odamlarning turmush tarzi, turmush va mehnati, milliy asoslari, or-nomus va jasorat, jasorat haqidagi g‘oyalar, kuch-qudrat, epchillik, chidamlilik, harakat tezligi va go‘zalligiga ega bo‘lishga intilish, ko‘rsatish, ko‘rsatish qobiliyati yaqqol aks ettirilgan. zukkolik va chidamlilik, ijodkorlik va topqirlik, iroda va g'alaba qozonish istagi. Qadim zamonlardan katta

bayramlarda, to‘y-hashamlarda, tantanalarda kishilar o‘yin-kulgi, maftunkorlik, kuch-qudrat, epchilik, tezlik, zukkolik bo‘yicha musobaqalar o‘tkazgan. Afsuski, keyingi paytlarda ko‘plab xalq o‘yinlari o‘ynamay qoldi, unutilib, yo‘qolib borayotgan xalq o‘yinlari ham bor.

Bugungi kunda o‘zbek xalqining unutilgan o‘yinlarini asrab-avaylash va ularni kelajak avlodga yetkazish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish zarur:

- o‘zbek xalqining barcha o‘quv-tarbiyaviy o‘yinlarini to‘plash, umumlashtirish va ularni “O‘zbek xalqi” nomli o‘yinlar sifatida nashr etish. maktabgacha ta‘lim muassasalari uchun o‘quv qo‘llanmalari va tarqatma materiallar;

- o‘quv jarayoniga, xususan, jismoniy tarbiya darslarida respublika “Alpomish o‘yinlari” festivalida o‘tkaziladigan qadimiy o‘yin turlariga oid xalq o‘yinlarini joriy etish;

- “Sog‘lom avlodni tarbiyalashda o‘zbek xalqi o‘yinlarining o‘rni” mavzusida musobaqalar o‘tkazish;

- ommaviy axborot vositalarida o‘quv o‘yinlarining kengroq ko‘rinishi va tavsifini berish.

Shunday qilib, xalq ochiq o‘yinlari boshqa tarbiya vositalari bilan birgalikda ma‘naviy boylik, axloqiy asos va jismoniy barkamollikni o‘zida mujassam etgan, barkamol rivojlangan, faol shaxsni shakllantirishning dastlabki bosqichining asosini tashkil qiladi. Harakatning quvonchi bolalarni ma‘naviy boyitish bilan uyg‘unlashadi. O‘yin orqali ular vatanparvarlik tuyg‘ularini rivojlantirish uchun hissiy jihatdan ijobiy asos yaratib, o‘z vatanining madaniyatiga barqaror munosabatda bo‘lishadi. – Sog‘tanada sog‘ aql, ya‘ni sport bilan shug‘ullanuvchi hech qachon yomon yo‘ldan bormaydi, deganlaridek. Ular zamonamizning terrorism, diniy aqidaparastlik, giyohvandlik va jinoyatchilik kabi dahshatli ofatlaridan yiroq bo‘ladi”. Va shuningdek o‘zbek xalq o‘yinlari orqali bolalarni intellektual rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ijtimoiy qiyinchiliklarni va jamiyatga moslashuv jarayonlarini xam yuksaklarga olib chiqish mumkin.

Foydalanilganadabiyotlar

1. Психолого-медико-педагогическое обследование детей дошкольного и младшего школьного возраста Авторы-составители: Р.К.Айтжанова, Р. А.Сулайменова, А.К.Ерсарина и др. Алматы, 2000г.
2. Диагностика психического развития в раннем детстве. Авторы-составители: Р.К.Айтжанова, Р.А.Сулайменова, А.К.Ерсарина и др. Алматы, 2000г.
3. Отбор детей в специальные дошкольные учреждения. - М , 1972. Составители: Власова Т.А., Лебединская К.С., Мачихина В.Ф.
4. Психолого-педагогическая диагностика. Под редакцией И.Ю.Левченко и СДЗабрамной. М., АСАДЕМА, 2005г.
5. Венгер А. А., Выгодская Г Л , Леонгард Э.И. Отбор детей в специальные Дошкольное учреждения. М., Просвещение, 1972 г